

Der hersker heller ikke i litteraturen enighed om, hvad der definerer romantikken som fænomen og epoke, men det er vanskeligt at komme uden om, at den også rummede elementer af opbrud og traditionsopgør. Carl Plougs bidrag til enevældens fald qua redaktør af *Fædrelandet* var f.eks. ikke helt ubetydeligt. Gissel forsømmer at forklare, hvordan der af en liberal partigænger kunne blive en konservativ forfatter. Det er ikke ukendt, at mange af de nationalliberale endte med at slutte sig til Rigsdagens Højre. Det hænger sammen med, at konservatismen er plastisk og i høj grad relativt bestemt.¹ Hvis konservatismen er defineret ved et ønske om at bevare, er det ikke givet på forhånd, hvad der skal bevares. Konservatismen kan alliere sig med f.eks. liberalismen, hvis det er friheden, der ønskes bevaret. For de nationalliberale handlede det om, at de hele tiden var modstandere af Junigrundlovens mest demokratiske elementer. Det gjorde dem revolutionære i 1848, fordi de omstødte enevælden i alliance med bondevennerne, og konservative i 1866, fordi de tilsluttede sig en indarbejdelse af fællesforfatningens konservative elementer i den reviderede junigrundlov.² Denne relative bestemmelse gør det så meget desto mere nødvendigt at sætte konservatismen ind i en historisk kontekst. Hvor optaget Jon Gissel end er af fortiden, kommer hans forsøg som idéhistoriker derfor til kort, fordi han ironisk nok bliver for præsenti-stisk i sin tilgang. Det er nostalgien – samtidsubeahget, om man vil – anno 2017, der bestemmer, hvad han kalder konservativt *anno dazumal*.

Jes Fabricius Møller

| BO POULSEN: *Global Marine Science and Carlsberg. The Golden Connections of Johannes Schmidt (1877-1933)*, Koninklijke Brill, Leiden 2016, 524 s., 45 euro.

I 17 kapitler portrætteres havforskeren Johannes Schmidt (1877-1933), der er internationalt kendt for at have kortlagt den europæiske åls vandring og lokaliseret dens gydested i Sargassohavet i det vestlige Atlanterhav og dermed løst en urgammel biologisk gåde. Mere lokalt, især blandt dem, der beskæftiger sig med Carlsbergs historie, er Schmidt også kendt som den iskolde laboratorieleder, der så stort på brygger Jacobsens statutter og forvandlede sit laboratorium til et zo-

¹ Samuel P. Huntington: „Conservatism as an Ideology“, *American Political Science Review*, 51:2 (1957), s. 455.

² Niels Clemmensen, „Fra Junigrundlov til revideret Junigrundlov 1849-1866“, *Den jyske Historiker*, 83-84 (1999), s. 185ff.

ologisk museum, mens han stædigt forfulgte sine egne private forskningsinteresser. Efter at have overtaget stillingen som leder af Carlsberg Laboratoriums fysiologiske afdeling fortsatte han nemlig ufortrødent sin ekspeditionsvirksomhed og det faktisk med et demonstrativt stigende ambitionsniveau. 17 ud af Schmidts i alt 27 gennemførte maritime ekspeditionstogter fandt sted, efter at han i 1909 var blevet headhunted til at lede forskningen i gær og humle hos Carlsberg. Den historie blev 100 år senere af den afgående formand for Carlsbergfondets Direktion, Povl Krogsgaard-Larsen, i et sjældent øjeblik af historisk selvransagelse, slet og ret beskrevet som ledelsessvigt og nepotisme – ja, et forræderi mod fundatsen og arven fra Jacobsen. Bryggeren havde nemlig bestemt, at der i laboratoriet skulle forskes i de for bryggeriet vigtigste emner: maltning, brygning og gæring.

Forfatteren præsenterer sit arbejde som en „symmetrisk biografi“ med fokus på Schmidt som en historisk aktør inden for både videnskab og politik – felter, som forfatteren på eminent vis formår at væve sammen i en rig kontekstuel analyse, der omfatter Schmidts netværk, institutionerne, den nationale og internationale udvikling og med Danmarks skrumpende atlantiske imperium som baggrund. Ud over Schmidt portrætteres samtidig også fiskeri- og havforskningsmiljøet i Danmark i perioden 1890-1930 og hele det carlsbergske forskningsetablisement. Arbejdet får dermed karakter af en slags økohistorisk biografi, der fokuserer på spillet mellem forskeren Schmidt og det omgivende materielle, kulturelle, sociale og politiske miljø. Dette fokus betyder også, at det indre liv, de intime og psykologiske detaljer, fortøner sig i baggrunden. Det er ikke en eksistentiel biografi og sådan set heller ikke en biografi i traditionel forstand. Schmidts barndom og ungdom opridses f.eks. kun i rudimentære træk. Der er dermed i mine øjne tale om en ganske nyskabende form for forskerbiografi, som der tidligere kun har været få ansatser til.

Fremstillingen er båret af to forskellige interesser, nemlig dels et ønske om at placere Schmidt i havforskningens historie, nationalt og internationalt, dels at fortælle historien om, hvordan Carlsberglaboratoriet i perioden fra 1910 til 1933 mere eller mindre tilfældigt blev hjemsted for dansk havforskning af internationalt format. Hertil føjer sig en interesse for at klarlægge, hvordan dette overhovedet var muligt, og hvorfor det blev tolereret og sanktioneret af fonden (jf. beskyldningen om forræderi). Dette er naturligt og legitimt, men det betyder også, at fremstillingen skal rumme to forskellige spor. Da det imidlertid klart er havforskningen, der bærer hovedfortællingen, vil de to detaljerede kapitler (5 og 6) om Schmidts arbejde i laboratoriet i nogen grad føles som en parentes i forhold til hovedhistorien.

Havforskning var datidens *big science*, og i lighed med nutidens rumforskning og partikelfysik er det ensbetydende med forskning i stor skala i en kompleks organisations- og fundingstruktur og med anvendelse af tidens mest avancerede teknologi. Dette er nøglen til at forstå Schmidts karriere og bogens behandling af stoffet. Forfatteren fremhæver således teknologiens betydning for de landvindinger, der skete i dybhavsforskningen i begyndelsen af 1900-tallet, der også var den materielle forudsætning for, at Schmidt kunne kortlægge ålens vandring og ynglestedet i Sargassohavets dyb. Med de nye oceangående motorskibe var det nemlig muligt at nå hidtil uudforskede lokaliteter langt fra kontinenterne. Andre centrale teknologier var de nye fintmaskeede yngeltrawl monteret på ultralange stålwirer på op til 10 kilometers længde, der gjorde det muligt at fiske på dybder, der aldrig før var nået. Dertil kommer ekkoloddet, som Schmidt var blandt de første til at anvende som forskningsinstrument.

Et andet karakteristisk forhold ved *big science* er den koblingen mellem videnskabelige, politiske og diplomatiske målsætninger. Det fremgår måske tydeligst af de mange kulturdiplomatiske aktiviteter, der ledsagede Carlsbergfondets oceanografiske ekspedition (1928-30), f.eks. i form af officiel repræsentation og fremvisning af *Danmark-Filmen* (produceret af Udenrigsministeriet, ikke at forveksle med PH's *Danmarksfilm* 1935), der promoverer billedet af den fredelige videnskabsdyrkende småstat. Schmidt selv lagde en stor indsats på dette område. Bo Poulsen ser heri en form for *Ersatz*. Mens Danmark i perioden mistede en signifikant del af sine atlantiske besiddelser, skabtes der samtidig i kraft af den verdensomspændende dybhavsforskning et mægtigt videnskabeligt og kulturelt erstatningsimperium.

Endelig er der pengene. Bogen kortlægger minutiøst forholdet mellem Schmidt og de forskellige donorer, der i dette tilfælde omfatter fonde, private pengemænd, rederier og staten. Størst vægt er der naturligvis lagt på Schmidts livslange symbiotiske forhold til Carlsbergfondet og dets forskellige direktionsmedlemmer. Fra denne kilde kunne Schmidt øse betydelige summer både i form af forskningsbevillinger til de forskellige ekspeditioner og den faste løn, han fik som laboratorieleder. De 600.000 kr., som fondet endte med at bevillige til den store verdensomspændende ekspedition i årene 1928-30, var fondets indtil da største enkeltdonation. I fondets direktion kunne Schmidt først og fremmest regne med aldrig svigtende støtte fra naturhistorikeren Eugen Warming og botanikeren Carl H. Ostenfeld. Først da sidstnævnte kortvarigt var væk fra broen, kom der 1929-30 knas i forholdet til fondet over et budget, der var på vej til at sprænge rammerne, mens Schmidt sejlede rundt i Det Indiske Ocean og stædigt holdt fast i sin ret til at lægge kursen, præcis som han ville. Dette afsnit mar-

kerer bogens absolutte dramatiske højdepunkt, og vi kommer for en gangs skyld tæt ind på livet af hovedpersonen selv. Der var nu gået skår i den ubegrænsede tillid. Fondet overvejede efterfølgende at overføre Schmidt til et professorat på Københavns Universitet. Det blev dog ved tanken. Fyret eller forflyttet blev han ikke. Dertil var hans status alt for høj.

Der er altid forhold, der kan diskuteres. Her vil jeg fremhæve forfatterens syn på Schmidt og hans netværk som udenrigspolitiske eksponenter for en *kosmopolitisk konservatisme*, der understregede behovet for en højt profileret dansk tilstedeværelse på den internationale scene i både videnskabelig, merkantil og politisk forstand. Begrebet er lånt fra Bo Lidegaards analyse af ambassadør Henrik Kauffmanns verdenssyn. Det er dog vanskeligt at betragte Schmidt som en helt konsistent kosmopolit. Schmidts handlinger i felten bar nemlig ofte præg af patriotisme og en snæver nationalistisk animositet mod norske og tyske forskere (kap. 11 og 12) samt den tidstypiske kolonialisme og racisme (kap. 14) – alt sammen ideologiske størrelser, der harmonerer dårligt med de kosmopolitiske idealer om universalisme, verdensborgerskab og ligeværd mellem verdens befolkninger. Hvordan disse modsatte tendenser mon kan forenes og forliges, har læseren til gode at erfare.

Et dominerende tema i bogen er forholdet mellem ekspeditionsvirksomhed og udenrigspolitik, hvor førstnævnte aktivitet (utvivlsomt med rette) ses som en form for *soft diplomacy*. Eksempelvis ses mærkningen af torsk i farvandet omkring Grønland og Island som en form for privat udenrigspolitik, der havde til formål at afmærke et omstridt territorium over for Norge. De diplomatiske aspekter fremhæves også stærkt i afsnittet om Carlsbergfondets oceanografiske ekspedition omkring jorden (1928-30). Forholdet mellem udenrigspolitik og ekspeditionsvirksomhed er i det hele taget et dominerende og tilbagevendende tema i fremstillingen. I den sammenhæng er det bemærkelsesværdigt, at forfatteren ikke har konsulteret Udenrigsministeriets og de diplomatiske repræsentationsarkiver, der formentlig kunne uddybe nogle af disse perspektiver.

I et interessant afsnit om forholdet mellem Schmidts teori om ålens vandring og Alfred Wegeners samtidige teori om kontinentaldrift beskrives sidstnævnte som en teori om „tektoniske plader“ (s. 419). Da pladetektonikken og begrebet om tektoniske plader først opstår i midten af 1960'erne, er der her tale om en anakronisme. Ekkoloddets funktion er ikke at måle lydets hastighed (s. 337), men refleksionstiden og dermed afstanden mellem skib og havbund.

Værket kaster lys over et hidtil underbelyst kapitel i dansk videnskabshistorie. Det er rigt illustreret med beundringsværdigt flotte fo-

tos, plancher og kort og kommer i en solid hardback. Den angelsaksiske sprogdragt er både overbevisende og særdeles læseværdig. De store linjer opsummeres i et afsluttende kapitel, der er velstruktureret, kondenseret og *to the point* i forhold til den teoretiske ramme, der skitseres i det indledende kapitel. De mellemliggende brødkapitler er derimod formet som et traditionelt kronologisk narrativ. Personligt kunne jeg godt tænke mig, at den teoretiske ramme også mere eksplicit var bragt i spil i disse kapitler. Fremstillingen er solidt funderet på et omfattende arkivarbejde og på et stort kendskab til den relevante litteratur. Det benyttede arkivmateriale er detaljeret beskrevet på dokumentniveau, hvad der efterhånden ikke ses ofte. Dette gennemførte værk vil utvivlsomt fremover komme til at stå som et uomgængeligt referenceværk inden for fiskeribiologiens og havforskningens historie og dansk ekspeditionshistorie. Generelle historikere kan dog også have glæde af værket, der på eminent vis bringer videnskabshistorien i spil i forhold til aktuelle forskningsfelter som f.eks. kolonihistorie, kultur- og småstatsdiplomati.

Henrik Knudsen

| MARTIN IVERSEN: *Udsyn. ØK, Danmark og verden*, Lindhardt og Ringhof, København 2016, 664 s., 499,95 kr.

I sin indledning skriver Martin Iversen, „at hvis man vil forstå dansk erhvervsliv, skal man kende ØK's historie“. Det skal man ifølge forfatteren, fordi Østasiatisk Kompagni var dansk erhvervslivs flagskib og merkantile udenrigsministerium, der fik danske virksomheder ud på fjerne markeder, gjorde danske produkter kendte, men også bragte den globale omverden til Danmark. Hertil kan man føje, at historien er vigtig, fordi Kompagniet skabte tusindvis af arbejdspladser i både ind- og udland og i perioder var et guldrandet papir for de mange aktionærer, der troede på selskabets visioner og formåen.

Bogen er en beretning om en monumental erhvervsvirksomheds storhed og fald, Danmarks første multinationale selskab. Der kan næppe herske tvivl om, at Iversen har sat sig for at skrive den ultimative fremstilling af Danmarks ubestridt største og mest hæderkronede virksomhed gennem årtier; en opgave, han er sluppet rigtig godt fra. Dels er historien velresearchet, dels er den velskrevet og skarpt disponeret. Og så føjer værket en del nyt til Kompagniets historie.

Forfatteren har været begunstiget af en fri og uhindret adgang til ØK's arkiver og ikke mindst til ØK's bestyrelsesprotokoller. Selvom det altid officielt har lydt, at protokollerne var gået op i røg i forbindelse med Schalburgtagningen på ØK's hovedkontor i december 1944, så fin-